

Toespraak tijdens de Dodenherdenking *Zaltbommel op 4 mei 2023*

(Muziek door Ann Burton)

Jullie horen Ann Burton zingen. Ann Burton was beroemd in de tijd van Greetje Kauffeld en Rita Reys, met fans tot in Japan aan toe. Ze behoorde in de jaren '60 tot de grote namen van de Nederlandse jazz en zal bij sommigen van u vast nog herinneringen oproepen. Zonder Paul Terwindt zouden we deze muziek nooit hebben gehoord.

Ann Burton was de artiestennaam van Johanna Rafalowicz, later Johanna de Paauw. Dat was de achternaam van haar stiefvader. Vanaf 1971 was het weer Rafalowicz. Johanna was 7 jaar oud toen de Tweede Wereldoorlog uitbrak. Als Paul Terwindt Johanna niet had geholpen om voor haar een veilig onderduikadres te vinden, dan was Ann Burton er nooit geweest. En nu kun je Ann Burton met gemak vinden op Spotify. Door haar muziek zijn er nog steeds mensen die haar naam noemen. Ik vind dat mooi en betekenisvol.

Beste mensen, leden van de familie Terwindt en de familie De Groot. Ik ga een verhaal vertellen waar ik bij toeval achter kwam. Dat gebeurde toen ik voor mijn werk afgelopen zomer een bezoek bracht aan een prachtige jaren '30-villa in Vught. Ik hoorde het begin van een prachtig verhaal, een verhaal over een bijzondere man. Een verhaal dat bijna niemand kent en dat niet vergeten mag worden.

Hein Terwindt, hij kan er vandaag niet bij zijn, leidde op een mooie dag in juli gasten uit Israël rond in zijn ouderlijk huis. Ernst Voss bezocht met zijn kinderen de plek waar hun moeder en oma ondergedoken had gezeten. Sophia Jacobson was er onder de schuilnaam Gerda Ruis het kindermeisje in huize Terwindt, een familie met een eeuwenlange historie in de baksteenindustrie in het rivierengebied. De fraaie woning aan de Molengraafaan was van Robert Terwindt. Zijn jongere broer Paul woonde in Arnhem.

Tussen neus en lippen door vertelde Hein Terwindt me dat 'Gerda' bij zijn ouders terecht was gekomen via zijn oom Paul.

In de jaren '60, toen Ann Burton regelmatig op radio en tv te horen was, woonde Paul Terwindt met zijn gezin in de Nieuwstraat, hier in Zaltbommel. Op nummer 19 om precies te zijn. Op een dag in de herfst van 1968, liep Paul naar de brievenbus, zakte in elkaar en overleed.

Hein vertelde me dat er tijdens de begrafenis iets bijzonders gebeurde. De bedoeling was om Paul Terwindt in kleine kring te begraven. Maar tot ieders verbazing stonden er op de katholieke begraafplaats aan de De Virieusingel enkele tientallen mensen, onbekenden voor de familie. Mensen die een laatste groet kwamen brengen aan de man aan wie zij - of hun kinderen - hun leven te danken hadden.

Ik moest denken aan de slotscène uit de film *Schindler's List*. Een lange rij mensen legt een steentje op het graf van Oskar Schindler. Het zijn geen acteurs, maar daadwerkelijk de mensen die Schindler had weten te redden van de moordfabrieken van de nazi's.

Op de katholieke begraafplaats vond ik het graf van Paul en zijn vrouw Sophia, niet ver van de graven waar we tijdens de stille tocht elk jaar op 4 mei een bloem leggen. Ik vroeg aan mensen van het Zaltbommelse 4 en 5 mei-comité of ze wisten wie Paul Terwindt was en wat hij in de oorlog had gedaan. Ze hadden geen idee over wie ik het had.

Wie was deze man? Wie was Paul Terwindt? Ik wilde het weten.

Scouting Nederland leverde het eerste stukje van de puzzel. De organisatie noemt hem in een serie artikelen over 'scouts in het verzet'. Terwindt zette zich volgens het stuk ook in voor armoedebestrijding bij de Vincentiusvereniging. Paul was bovendien een natuurliefhebber en een belijdend katholiek.

Paul Terwindt is 36 als de Duitsers Nederland binnenvallen. Hij woont in Arnhem, de stad waar hij in 1903 geboren is. Frits Jordens is een vriend van hem die in Utrecht studeert. Op een dag doet Jordens een beroep op hem: of hij veilige adressen kan vinden voor Joodse kinderen. Het is 1942 en de jodenvervolging is in Nederland in volle hevigheid losgebarsten.

Via Jordens rolt Paul Terwindt in het verzetswerk van het zogeheten Utrechts Kindercomité. Een groep studenten heeft besloten om kinderen weg te smokkelen uit Amsterdam om te voorkomen dat ze worden gedeporteerd. Vermoord. Het is een operatie waar dappere mensen bij betrokken zijn.

Het is een rij indrukwekkende namen, een rij waar die van Paul Terwindt beslist in thuis hoort. Walter Süskind, die van de film, Geert Lubberhuizen van De Bezige Bij, de uitgeverij van het gedicht De Achttien Dooden, Gisela Söhnlein en Hetty Voûte, die na de oorlog nauw betrokken waren bij de oprichting van Nationaal Monument Kamp Vught.

Het lukt het Kindercomité en andere groepen om tussen de 700 en 1000 kinderen te redden uit de klauwen van de nazi's, zo blijkt uit naoorlogs onderzoek.

Scouting Nederland schat dat dankzij Paul Terwindt zestig kinderen de oorlog overleven. In samenwerking met Tini van de Bilt uit Arnhem, met wie hij vanaf het begin vaak samenwerkt, zijn het er waarschijnlijk meer dan honderd.

Jan Berger is de schuilnaam die Terwindt kiest voor zijn verzetswerk. Hij gebruikt daarbij de meisjesnaam van zijn moeder. Ome Jan brengt zijn kinderen vooral onder in Limburg. Dat blijkt minder lastig te zijn dan in de omgeving van Amsterdam. Paul Knapen, een Limburger die banden heeft met de Landelijke organisatie voor hulp aan Onderduikers, de LO, helpt om een uitgebreid netwerk op te bouwen.

Volgens Scouting Nederland had Terwindt vrijwel dagelijks telefonisch contact met mensen als Tini van de Bilt en Paul Knapen. Overleg over de kinderen ging in een soort geheimtaal, waarbij het leek alsof ze het over boeken hadden. Ze spraken over jongensboeken of meisjesboeken en over de zoveelste druk om hun leeftijd aan te geven.

De zorg voor de onderduikers en de gezinnen waar ze verbleven hield niet op bij het vinden van adressen. Terwindt zorgde ook voor bonkaarten of voedsel, blijkt uit een stadskroniek in de Arnhemse Courant van juni 1953. Van elke partij groente die een bevriende Arnhemse marktkoopvrouw binnen kreeg, ging een deel naar de mensen die extra monden hadden te voeden. Er is in de stukken sprake van 150 kinderen die dagelijks te eten moesten krijgen.

De onderduikers kregen op hun schuilplek niet alleen onderdak, maar ook een andere identiteit. Voor Rachel Zurel, net zo oud als Terwindt, was het in Venlo niet zo moeilijk om tijdelijk door het leven te gaan als Beppie Kuyt.

Voor kinderen was dat een stuk lastiger, want vertel Mary van Gelder van net drie jaar oud maar eens dat ze voortaan Ria Gerritsen heet en uit Rotterdam komt, in plaats van Amsterdam. En dat terwijl ze bij een gezin in het Limburgse Houthem verblijft.

Ze wordt in 2017 geïnterviewd in het kader van een tentoonstelling over Joodse kinderen in Limburg. Ik citeer als ze spreekt over het aannemen van haar nieuwe identiteit: “Mam Mulleneers, mijn pleegmoeder, vroeg me op onbewuste momenten naar mijn naam, bijvoorbeeld als ik aan het spelen was. Ik heb heel lang Mary van Gelder gezegd, maar op een gegeven moment was ik toch Ria.”

“Het was zo’n grote verandering voor me dat ik me misschien daardoor alles herinner”, hoorde ik Mary zeggen. “Die mensen spraken een heel andere taal en ik moest ook nog heel erg wennen aan mijn naam.” Ik bekeek het interview, terug te vinden op Youtube, met een brok in mijn keel. Wat me vooral raakte was toen ze het moment beschreef waarop haar ‘echte’ ouders haar na de oorlog kwamen ophalen. “Hier zijn je eigen papa en mama, vertelde mam. Maar ik kende ze niet. Ze renden naar me toe, maar ik wilde niks van ze weten. Ik zei: “laat mijn broertje maar mee gaan. Dat is voor mijn ouders heel erg geweest. Voor mij ook.”

Hoe verwarrend moet dat zijn geweest voor een klein kind: er staan een wildvreemde man en vrouw voor je neus en je krijgt ook nog eens de naam terug die je juist met pijn en moeite had afgeleerd. “Ik ben mijn moeder kwijtgeraakt in de oorlog”, was een uitspraak van Mary die hard binnenkwam. “Het gezin is nooit meer het gezin geworden.” Mary’s oudere zussen, die op andere plekken in Limburg waren ondergedoken, vonden dat ook.

Mary miste Limburg na de oorlog zo intens, dat ze op een gegeven moment besloot om er weer te gaan wonen. En daar woont ze nu nog steeds. Het is een voorbeeld van de levenslange invloed van oorlog op een mens.

Johanna Rafalowicz, oftewel Ann Burton, maakte na de oorlog iets vergelijkbaars mee als Mary. Haar ouders overleefden alle ellende ook, maar het gezin was door de trauma’s zo ontwricht geraakt dat vader en moeder zelfs uit de ouderlijke macht werden gezet.

Johanna stak nog jaren na de oorlog veel energie in een schadeclaim tegen de Duitse staat, het land dat haar had gedwongen om een jodenster te dragen. In 1961 liet ze haar advocaat een brief schrijven aan Paul Terwindt met de vraag of hij haar daarbij wil helpen. En ze wilde heel graag weten of hij inderdaad Ome Jan was, de man aan wie ze haar leven te danken had. Ze overleed toen ze nog maar 56 jaar oud was. Kanker. Als Paul Terwindt er niet was geweest, had ze misschien de tien niet gehaald.

“The good life”, zong ze. “The good life makes you hide all the sadness you feel.”